

РОЗДІЛ III.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

С. О. Ставицька(м.Київ)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. В умовах загострення внутрішніх і зовнішніх суперечностей нашого суспільства проблема розвитку духовного світу людини постала як актуальне завдання, продиктоване і логікою розвитку сучасної психології, і соціальною, практичною необхідністю. Кроком до вирішення цього завдання є системне дослідження феномена духовності у широкому діапазоні його генези, теоретичних і практичних виявів, зокрема щодо узагальненого аналізу психологічних підходів до проблеми можливості розвитку духовності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел за окресленою проблематикою дозволив виокремити певні підходи до розуміння та розв'язання питань духовного розвитку. У психологічній науці актуальним залишається питання про співвідношення психічного, психологічного і духовного розвитку людини. У своїх дослідженнях цій проблемі приділяли увагу зарубіжні вчені С. Гроф, В. Джемс, Л. Кольберг, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерс, К. Уілбер, Е. Фромм, Г. Юнг та ін.; серед російських та вітчизняних дослідників потрібно, передусім, назвати І. Д. Беха, А. І. Зеліченка, В. П. Москальця, Т. І. Пашукову, Е. О. Помиткіна, М. В. Савчина, І. В. Смирнова, Є. Т. Смирновута ін.

Формування мети та постановка завдань дослідження. *Мета дослідження:* провести теоретичний аналіз основних психологічних підходів до проблеми розвитку духовності особистості. *Завдання дослідження.* На основі узагальнення підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до розуміння проблеми розвитку духовності особистості визначити основні характеристики духовності та можливості її розвитку як в теоретичному, так і прикладному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою в усіх підходах до дослідження духовності є проблема духовного спрямування суспільства, окремої людини в різних історичних епохах та конкретно-історичних ситуаціях, зумовлених соціокультурними й індивідуально-віковими особливостями їх становлення і розвитку. Тому, актуальною проблемою сучасної психології ми вважаємо системне дослідження феномена духовності у широкому діапазоні його теоретичних і практичних виявів. Розглянемо визначену проблему детальніше з погляду динаміки її розуміння у філософському та психологічному контексті.

З погляду реалізації духовності особистості важливим є питання духовної практики. Навіть, якщо ставитися до духовності як до пікового переживання, воно може безпосередньо викликатися чи стимулюватися, різними видами духовної практики - активним ритуалом, споглядальною молитвою, шаманською "подорожжю", глибокою медитацією й ін.. Ці методи відкривають людину до безпосереднього переживання Духа, а не просто вірувань й ідей відносно Духа. У той же час, необхідно остерігатися тих духовних шляхів, які пов'язані із простими змінами переконань або ідей. Справжня духовність визначається не іншим способом трансляції (інтерпретації) світу, а перетворенням свідомості [25, с. 182]. Однак, багато підходів до духовності пропонують людям (передусім, молоді) просто інші уявлення про світ. Хоча лише сприймання якоїсь інформації не приводить однозначно до перетворення свідомості й самосвідомості та внутрішніх стадій росту й розвитку людини.

Лише активне її освоєння і проживання може вести до дійсно глобального духовного усвідомлення власного внутрішнього світу й світу інших людей.

Різні школи психології (передусім, практичної) розкривають внутрішні механізми (роздумування, медитація, молитва), поза якими неможливе прилучення до духовності, вказують способи досягнення психічного здоров'я.

За переконаннями де Віта і С. Грофа, духовність не розвивається сама по собі, оскільки є аспекти духовності, що йдуть проти біологічного й поточного культурного ґрунту. Тому необхідна праця і наполегливість в розвитку власної духовності. Духовний розвиток потенційно включає ризики, пов'язані з недостатньою міцністю психіки деяких осіб. З огляду на вказані труднощі, обидва автори підтримують ідею духовного ментора, який допоміг би в осмисленні важких етапів життєвого шляху [4; 5; 31].

Для С. Грофа специфічною якістю, що сприяє духовному розвитку людини, є розширена свідомість, яка дозволяє сприймати речі, що раніше були недосяжні і трансцендентувати колишні обмеження часу і простору. Шляхами доступу до нового стану є спеціальне дихання, відповідна музика і фізичне навантаження; іноді він досягається спонтанно [4].

На думку Д. Портера, духовний розвиток не зводиться до самовдосконалення, якщо розуміти його як розвиток Еґо. Зміцнення "Я" може бути передумовою справді духовної практики, але ці процеси не слід ототожнювати. Моральність як підпорядкування прийнятим соціальним стандартам поведінки також не обов'язково сприяє духовному розвитку. Щоб стати механізмом духовного розвитку, особисте уявлення про моральність має бути внутрішнім (Цит. за [6]).

Загалом, поєднання розглянутих вище підходів до розуміння розвитку людини можна вважати спрямованістю на духовний розвиток через динаміку самосвідомості як окремої особистості, так і суспільства. Зокрема, вказуючи на важливість для духовного зростання особистості її інтегрованості з соціумом, А. Адлер відмічає, що реальна сила людини збільшується тоді, коли вона стає досконалішою не тільки технічно, а й соціально, коли вона уміє синхронізувати свої інтереси з інтересами суспільства, з яким ідентифікується. Це виражається в особливого роду відчутті єднання зі Всесвітом, яке вчений [1] назвав „космічним почуттям”. Подібний термін використовував А. Маслоу, коли писав про „океанічне почуття” [10; 11].

А. Маслоу розглядав людину як інтегральну цілісність, творчий потенціал якої є результатом здорового і правильно спрямованого розвитку. Цей розвиток відбувається в результаті пошуку і здійснення цілей, які стверджують і збагачують життя особистості, надають йому змісту. Особистість є тим, чим стає в ході здійснення цих цілей, відповідно, види цих цілей визначають потреби. Вінцем усіх потреб є потреби в самоактуалізації [12, с.54-117]. Самоактуалізація, на нашу думку, є закономірний крок до самореалізації власного духовного потенціалу через розвиток духовної самосвідомості.

К. Роджерс вважав, що психологічна мудрість особистості прямо впливає з уродженого потягу до удосконалювання - „тенденції до самоактуалізації”. Людина, прагнення якої відповідають тенденції до самоактуалізації, яка довіряє собі й упевнена у собі, не повинна розвивати захисні дії (механізми), спотворювати дійсність. Людина повинна знайти себе і стати „повноцінно функціональною особистістю”, психічно здоровою, досконалою, такою, що самостійно вибирає напрямок і спосіб своїх дій. Ми могли б лише додати, що психологія і педагогіка повинна допомогти їй у цьому. Таким чином, К. Роджерс [18; 19] і А. Маслоу [10-12], склали характеристику ідеальної, „повноцінно функціонуючої особистості”, відкритої „внутрішньому досвідові”, який є протилежністю „захистам”.

З цього можемо зробити висновок: щоб уміти точно пізнавати інших людей, ми повинні навчитися пізнавати себе, що є умовою нашого власного „самоздійснення” - самоактуалізації та самореалізації, формування індивідуального смислу життя на шляху становлення духовної самосвідомості.

У вітчизняній психології на сьогодні існують різні підходи до розуміння проблеми духовного розвитку людини. Такі вчені, як М. В.Савчин [21] і А. І. Зеліченко [9] пов'язують

розвиток Я особистості з розвитком її самосвідомості і вважають, що розвиток Я має дві сторони: становлення сутнісного Я - стійкого центра, відповідального за рефлексію й вольове керування, і самовизначення- визначення меж між власним Я (своїми ролями, областю вірувань, областю значущого, областю бажаного й т.п.) і чужим (не-Я), а також ставлення Я до не-Я.

У своєму розвитку сутнісне Я проходить дві стадії. Перша - пов'язана з розвитком рефлексивності й довільності та виділенням Я: (кристалізація Я як функція виживання вказує на успішність адаптації до соціуму).

Друга стадія полягає у "знищенні Я" (дезінтеграція) при з'єднанні зі Світовим Духом ("той, що ненавидить душу свою у світі сім збереже її для життя вічного" – у християнстві і у суфіїв - "щоб народитися, людина повинна померти, але щоб померти, вона повинна пробудитися") - цю стадію називають смертю "Я". Для життя в Духу Я не потрібно і, навіть, заважає. Саме тому, "нижче я" людини захищається від повного духовного злиття з вищим Духом. Аби не боятися, а прагнути цього, людина повинна піднятися на такий рівень самосвідомості, щоб це усвідомити і прийняти. Проте, щоб пройти другу стадію, потрібно спочатку відбутися як Я, тобто успішно пройти першу. Характерна риса розвитку - заперечення наявного на користь майбутнього. Щоб зійти на наступний щабель, потрібно відмовитися від наявного надбання - цінностей, знань, змістів, відносин, моральних принципів тощо [9, с.147]. Цей рівень і є власне вищим рівнем (трансцендентним) духовної самосвідомості. Для більшості - це не може стати результатом насьогодні, проте може бути прагненням і початком шляху до цього.

М. В. Савчин зазначає, що самосвідомість є "буття для себе" і саме буття. Особове ядро - "Я-центр" самосвідомості утворює найбільш стійкі і значущі уявлення про себе, про повинне, про добро і зло. У своєму розвитку сутнісне "Я" проходить дві стадії: перша пов'язана з розвитком рефлексивності й довільності, друга – із проживанням власного досвіду [21, с. 150-152].

Близькою є позиція названих вище дослідників і стосовно розгляду проблеми розвитку індивідуальної духовності.

Центральне питання психології розвитку - про спонукальні сили розвитку, про те Щось, що рухає, спрямовує й керує життєдіяльністю, веде людину до Бога й не дає духовно померти. У такому тлумаченні розвиток є пошуком власного Я, вищих переживань, форм правильної поведінки, мудрості, форм творчого самовираження та включає такі аспекти:

- *пошук себе* - визначення свого місця у світі (соціальне, професійне ін.. самовизначення) і "кристалізація Я" - створення усередині себе єдиного центра, що керує всією психічною життєдіяльністю;

- *пошук Бога, прагнення до Контакту (за А. Маслоу)* – відбувається трьома основними шляхами. Перший шлях лежить через інститути релігії й церкви, як шлях індивідуальної віри через довіру до свідчень церкви. У його основі - релігійне виховання. Другий шлях - прийняття Утвору, коли у спостереженнях і міркуваннях уявлення про світ стають повнішими й адекватнішими. Третій - пролягає через "особливі стани свідомості", що досягаються за допомогою прийому штучних засобів, спеціальних технік дихання, тощо. У європейській культурі поширена й інша форма пошуку Бога - прагнення зрозуміти, що таке Бог через осмислення священних книг;

- *прагнення жити правильно*. Моральний пошук починається з розуміння, що є "добре", пошуку поведінкових форм "правильного життя" і їх реалізації на практиці. Засоби такого пошуку - пізнавальна активність, у якій особливо важлива *робота розуміння* [9, с.146].

Наголосимо, що всі ці пошуки притаманні, передусім, юнацькому віку, що робить надзвичайно актуальною проблематику визначення шляхів та механізмів духовного розвитку юнацтва.

М. В. Савчин також вважає, що індивідуальний дух виявляється у кількох сферах: у житті людини з Богом, що реалізується через прагнення до духовного; у любові до світу та інших людей, що реалізується через розширення свого доброго початку на світ, злиття себе зі світом; у прагненні людини до гармонії у внутрішньому світі та зовнішньому оточенні,

рефлексії як розумінні себе, своєї діяльності та стосунків, у трансцендентуванні – вихід за чуттєві межі; у людській творчості через втілення ідей добра та матеріальних форм його вираження [21].

У своїх інтерпретаціях індивідуального духу ці автори виходять із положень представлених у роботах С. Л. Франка про те, що індивідуальний дух виявляється у "вищих" переживаннях і "духовній діяльності" [27; 28].

О. П. Колісник вважає, що духовно-смысловий розвиток людини визначається переживаннями безпосередності контакту з надособистісними вартостями, котрі привласнені й трансформовані у смисли, а останні вибудовуються в характерну для конкретної особистості ієрархію... [15].

Таким чином, людина від стану, коли вона не виділяє себе зі світу, через протиставлення себе матеріальному світу приходять (може прийти в процесі розвитку) до злиття з духовним світом. Цей розвиток і включає, передусім розвиток її свідомості та самосвідомості, які на кожному етапі життєвого шляху досягають певного рівня, що визначає рівень духовності. Відповідно, певний рівень духовності людини визначає і визначається, одночасно, рівнем її духовної самосвідомості.

Цікавими, в плані розуміння духовного розвитку, є погляди Т. І. Пашукової [16], яка вважає, що духовно-релігійні практики Сходу й Заходу ... відкривають мало вивчені духовно-культурні світи, які втілюють у собі різні соціокультурні та психокультурні образи особистісного розвитку і сходження до духовності [4; 7; 22; 23; 26].

Особливий інтерес для людей православної ментальності мають дослідження вченої шляхів подолання егоцентризму й сходження до духовності в традиції християнського подвижництва [3; 8; 13; 20; 22; 27]. У її роботах окреслені парадигмальні перспективи теоретико-методологічних досліджень і розкриваються психологічні механізми становлення особистості та сходження до духовності. За Т. І. Пашуковою, найдієвішим засобом „подвиження” і єднання з Богом є молитва, психологічні механізми якої, близькі до медитації. Звертаючись до класичного дослідження духовно-релігійного досвіду В. Джемса [7], вона підкреслює, що душевно-духовне звільнення в усіх релігіях відбувається за однією схемою і має однакові закономірності [16, с.139-141].

Згідно концепції І. Д. Беґа, глибинною таємницею справжнього духовного розвитку людини є її Я-обурюване – психологічне утворення особистості, яке істотно гальмує її духовний розвиток; внаслідок підсвідомого тяжіння особистості до першості й незалежності скрізь і у всьому. Стійка налаштованість особистості на активний опір глибоко деформує суб'єкт-суб'єктну взаємодію, призводить до узагальненого інструментального ставлення як світоглядної настанови. Такого ставлення зазнає інша людина (як засіб досягнення своєї мети) і сам суб'єкт ("Я" як інструмент чи засіб для досягнення мети). Ця особистісна позиція руйнується лише на полюсі творення добра людиною, де любов та милосердя будуть стійким духовним центром, який впливатиме на якість всіх емоційних переживань особистості. Цей центр має стати фундаментальним критерієм, за допомогою якого оцінюється вся різноманітність людських дій [2].

Узагальнюючи підходи до визначення духовності, проаналізуємо їх з погляду етапності духовного розвитку.

1. Духовність пов'язана з вищими рівнями будь-яких ліній розвитку, тому "духовність", по суті, означає надособистісні, надраціональні, пост-постконвенціональні (за термінологією К. Уїлбера) рівні кожної із ліній - такі, як вищі когнітивні здібності (надраціональна інтуїція), найбільш розвинені почуття (надособистісна любов), вищі моральні устремління (трансцендентне співчуття до всіх істот), найбільш розвинена самість (надособистісна Самість, або надіндивідуальний Свідок). У цьому змісті, духовність розвивається послідовно або поетапно.

2. Духовність - це загальна сукупність вищих рівнів різних ліній розвитку, відповідно, духовний шлях кожної людини носить індивідуальний й унікальний характер, навіть, коли розвиток якихось конкретних здібностей може відбуватися в чітко певній послідовності.

3. *Духовність є окремою лінією розвитку*, тому для духовного розвитку характерне певне поетапне розгортання, яке не виключає відступів назад, тимчасових стрибків уперед або пікових переживань кожного з головних станів. Ці стани досягаються за допомогою різних психопрактик, зокрема, медитації, і фактично являють собою міжкультурний й універсально застосовний феномен розвитку духовності.

4. *Духовність - це певне ставлення до світу (відкритість, любов чи ворожість, ненависть), які людина може відчувати на будь-якому етапі розвитку*. Відповідно духовність притаманна кожному індивіду на всіх етапах його розвитку і відрізняється певною особистісною спрямованістю.

5. *Духовність, переважно, пов'язана з піковими переживаннями, а не з етапами розвитку*. Однак аналіз пікових переживань показує, що вони містять у собі минулий досвід різних рівнів психіки, який інтерпретується за допомогою архаїчних, магічних, міфічних або раціональних структур, а кожна із цих структур проходить поетапний розвиток. Ймовірний механізм такого перетворення: самість метаболізує тимчасове переживання, породжуючи холістичну структуру [25, с.173-180; 29, с. 302-328]. Отже, не для всього, що можна називати "духовністю", характерний поетапний розвиток.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, духовний розвиток полягає передусім у прийнятті людиною своєї тілесно-душевно-духовної сутності в адекватному їх поєднанні, прийнятті й усвідомленні себе як істоти смертної й одночасно безсмертної, словом, у всій суперечливості й, одночасно, гармонії власного буття. Як психічний, так і духовний розвиток людини не зводиться лише до інтеріоризації суспільного досвіду. Розвиток - це завжди вихід людини за межі власного життя, продовження її долі в долях інших людей. Особливо, це стосується батьків, а також психологів, педагогів, які безпосередньо взаємодіють і впливають через навчання, виховання, розвиток та корекцію життєдіяльності підростаючого покоління. Це вказує і на актуальність розвитку духовності в юнацькому віці, оскільки молоді люди – це майбутні батьки, вихователі, педагоги ін..

Народженню індивідуальної структури розуміння, самопізнання й знаходження сенсу життя людина зобов'язана волі, що у міру перетворення людини розумної в людину духовну сама стає якісно іншою - духовною. Духовність і воля відображають проблему суспільно-історичної зумовленості розвитку людини, роблять зрозумілою ідею складного мотиваційного взаємозв'язку соціального, психічного й біологічного в людині. Саме тому, мотиваційно-вольовий компонент ми розглядаємо провідним та інтегративним в розвитку духовності людини.

Об'єктивна корисність духовної діяльності людини діалектично поєднується з її суб'єктивною безкорисністю. Таке „звільнення” пізнавальної й соціально-альтруїстичної діяльності від сиюхвилинної конкретизації її цілей створює можливість розвитку цивілізації, нових ідей, відкриттів, які будуть поставлені на службу практиці, формулювання нових норм суспільного життя, що відповідали б умовам існування, які змінюються.

Духовний розвиток особистості - це поступове збагнення й сходження до вищих цінностей. Процес духовного розвитку є одночасно й процес співвідношення своїх дій з моральними, етичними й естетичними критеріями, процес осмислювання й переживання свого буття і взаємин зі світом людей і речей, що реалізується через ієрархію наявних у людини потреб та відповідну мотивацію. Індивідуально неповторна композиція і внутрішня ієрархія вітальних, соціальних, ідеальних потреб конкретної людини визначають її особистість. Залежно від сили їх прояву вони діляться на потреби збереження й розвитку. Потреби розвитку пов'язані певним чином з різними формами життєдіяльності людини, як свідомої, так і надсвідомої.

Надсвідомість – це і є той дух, який належить людині, хоча походить від загального універсального Духа. Надсвідомість є проявом вищого рівня розвитку самосвідомості як функції саме людської індивідуальності, при реалізації нею ідеальної потреби пізнання. Будучи, передусім, особистістю й, живучи в соціумі, людина повинна перевіряти істинність своїх життєтворчих гіпотез на практиці через реалізацію вищого рівня соціальних потреб, спрямованих на розвиток та утвердження як власної духовної самосвідомості, так і

духовного прогресу соціуму, суспільства, людства в цілому. Проте помітний прогрес науки, що залежить від інтелектуального розвитку (розуму – *пізнавально-когнітивний компонент*) людини, нажаль, не супроводжується такими ж темпами прогресу людяності, тобто розвитком інших компонентів духовної самосвідомості. Тому, у межах нашого дослідження важливим є й питання про те, що сприяє розвитку й формуванню духовності та духовної самосвідомості в онтогенезі. На нашу думку, цю функцію здійснює, насамперед, воля та мотивація, які активізують та мотивують *емоційно-почуттєвий, пізнавально-когнітивний та поведінково-діяльнісний* компоненти в самосвідомості людини, допомагають зрозуміти зміст духовності й досягнути шляхи її розвитку в процесі життя, зокрема, вінацькому віці, коли узагальнено вибудовуються цілісні індивідуально-особистісні структури самосвідомості людини на межі переходу до дорослого життя.

Література

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Адлер А.; [пер. А.Боровиков]. – М.: Академический проект, 2007. – 232с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех // Наукове видання. К.: Либідь, 2006. – 272с.
3. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Библийские общества, 1995. – 1376 с.
4. Гроф К. Неистовый поиск себя: Руководство по душевному росту через кризис к трансформации / К. Гроф, С. Гроф; [пер. с англ.]. – М.: Изд-во Трансперсон. ин-та, 1996. – 342 с.
5. Гроф С. Духовный кризис: Статьи и исследования / Гроф С.; [пер. с англ.]. - М.: МТИ, 1995. - 256 с. – С. 42-61, С. 201-207.
6. Гуманістична психологія: Антологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]: В 3-х т.: / за ред. Р. Трача, Г. Балла. - К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – Т. 2: Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології) – 2005. – 279 с.
7. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс; [пер. с англ.]. – М.: Наука, 1993. – 432 с.
8. Добротолубие: Т. 3. [электронный ресурс] / Изданием Русского на Афоне Пантелеймонова Монастыря. – М.: Типо-Литография И. Ефимова. Бол. Якиманка, собственный дом, 1895. - 442 с. – Режим доступа к кн.: <http://poznaisbebya.com/psylib/books/dobrl03/index.htm>
9. Зеличенко А. И. Психология духовности / А. И. Зеличенко. – М.: Издательство трансперсонального Института, 1996. – 400 с.
10. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / А. Г. Маслоу; [пер. с англ.]. – СПб.: Изд. Гр. Евразия, 1997. – 430 с.
11. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу; [пер. с англ.]. – М.: Смысл, 1999. – С. 109.
12. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты. – СПб. 1999. - 720 с. - С.108-117. (Мастера психологии).
13. Мелихов Д. Е. Психиатрия и проблемы духовной жизни // Психиатрия и актуальные проблемы духовной жизни / Д. Е. Мелихов. – М.: Свято-Филаретовская Московская высшая православно-христианская школа, 1997. – 176 с.
14. Мухина В. С. Феноменология развитая и бытия личности / В. С. Мухина. – М., Воронеж: МПСИ: НПО «МОДЭК», 1999. – 635 с. – С. 56-72.
15. Олексій Колісник. Духовний саморозвиток особистості/ Олексій Колісник // Соціальна психологія №1, (15) /Український центр політичного менеджменту. Гол.ред. Юрій Шайгородський. - 2006. – С. 62-77.

16. Пашукова Т. И. Эгоцентризм: феноменология, закономерности формирования и коррекции / Т. И. Пашукова. – Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 2001. – 338 с.
17. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с. – Бібліогр.: 252-278.
18. Роджерс К. Актуализирующаяся тенденция: мотивы и сознание // Человекоцентрированный подход в образовании, психотерапии, психологии / К. Роджерс; [пер. с англ. Е. В. Барзданиса, Ю. А. Менжерицкой]. – Ростов на Дону, 1996. – С. 75-79.
19. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию, становление человека / К. Р. Роджерс; [пер. с англ.]. – М.: «Прогресс», «Универсум», 1994. – 480с.
20. Розанов В. В. Религия. Философия. Культура / Розанов В. В. – М.; Харьков: АСТ: Фолио, 2001. – 639 с.
21. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: монографія / Мирослав Васильович Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. – 203с.
22. Самыгин С. И. Религиоведение: социология и психология религии / С. И. Самыгин, В. И. Нечипоренко, И. Н. Полонская. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. – 672 с.
23. Сафронов А. Г. Религиозные психопрактики в истории культуры: монография / А. Г. Сафронов. – Х.: ХГАК, 2004. – 304 с.
24. Смирнов И. В. Введение в религиозную психологию: учеб. пособие / И. В. Смирнов, Е. Т. Смирнова (Дубова). – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 160 с.
25. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание, Дух, Психология, Терапия / Уилбер К.; [пер. с англ.]; [под ред. А. Киселева]. – М.: ООО «Издательство АСТ» и др., 1999. – 412 с. [4] с. - (Тексты трансперсональной психологии).
26. Фейдимен Дж. Личность и личностный рост. Восточные теории личности / Дж. Фейдимен, Р. Фрейгер; [пер. с англ.]. – М.: Изд-во Российского открытого университета, 1994. – 127 с.
27. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М.: Республика, 1992. – 511с.
28. Франк С. Л. Реальность и человек / Семен Людвигович Франк. — М.: Республика, 1997. – 479с.
29. Ken Wilber. Integral Psychology. Consciousness, spirit, psychology, therapy. Shamhala, 2000. - 412p. p. 302, p. 328.
30. Reich, K. Helmut (2000). What characterizes spirituality? A comment on Pargament, Emmons and Crumpeer, and Stiffoss-Hansen // The International Journal for the Psychology of Religion. V. 10. P. 125-128.
31. deWit, "Deverborgenbloei, 1999. - P. 38-77.

В условиях обострения внутренних и внешних противоречий общества проблема развития духовного мира человека - актуальная задача, продиктованная и логикой развития современной психологии, и социальной, практической необходимостью. Духовное развитие заключается прежде всего в принятии человеком своей телесно - душевно - духовной сущности в адекватном их сочетании; принятии и осознании себя как существа смертного и одновременно бессмертного, во всей противоречивости и одновременно, гармонии собственного бытия. Как психическое, так и духовное развитие личности - это не только интериоризация общественного опыта, но и выход за пределы собственной жизни, продолжение себя в судьбах других людей. Духовное развитие личности - это постепенное постижение и восхождения к высшим ценностям. Процесс духовного развития является одновременно и процессом соотнесения своих действий с моральными, этическими и эстетическими критериями, и процессом осмысления и переживания своего бытия и взаимоотношений с миром людей и вещей, который реализуется через иерархию имеющихся у человека потребностей и соответствующую мотивацию.

In the face of the deteriorating internal and external contradictions of our society's problem of the human mind originated as actual task, and dictated by the logic of development modern psychology, and social, and practical necessity. Spiritual development is primarily in making man of his bodily-spiritual and spiritual essence in adequate combined, making and awareness of themselves as beings at the same time mortal and immortal, throughout the inconsistency and simultaneously, the harmony of its own existence. As a psychic and spiritual development of personality - it is not only internalization of social experience, but also going to beyond his own, an extension of themselves in the fate of others. Spiritual development of personality - a gradual comprehension and climb to higher values. The process of spiritual development is both and process ratio of their actions on moral, ethical and aesthetic criteria, process of understanding and experience his life and relationship with the world of people and things, which is implemented through a hierarchy of existing human needs and appropriate motivation.

С. О. Ставицька, Н. Г. Пилипенко
(м.Київ)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРАХ ЇЇ ДУХОВНОСТІ

Постановка проблеми. Важливою в усіх підходах до дослідження духовності є проблема духовного спрямування суспільства, окремої людини в різних історичних епохах та конкретно-історичних ситуаціях, зумовлених соціокультурними й індивідуально-віковими особливостями їх становлення і розвитку. Слід зауважити, що проблема організації особистістю життєвого шляху в контексті духовності особистості, її здатності до здійснення життєвих виборів у морально-етичному вимірі є недостатньо вивченою в межах сучасної психологічної науки. Актуальність постановки зазначеної проблеми посилюється також стрімкими змінами у ментальній, духовній сферах сучасної особистості, що ведуть до суттєвих трансформацій її самосвідомості та модифікують способи, форми та напрями організації особистістю свого життєвого шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема життєвого шляху особистості має досить значну історію ґрунтовних досліджень, що відображено у працях зарубіжних та вітчизняних науковців (К. О. Абульханова-Славська, А. Адлер, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Ш. Бюлер, О. М. Леонтєв, Н. А. Логінова, С. Л. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм, К. Г. Юнг) [1; 3; 12; 16; 26; 29].

Наукові підходи до вивчення особливостей побудови людиною життєвого шляху неодноразово змінювали напрямок і на передній план по черзі виходили досить протилежні за змістом погляди вчених. Серед особистісних характеристик людини, що визначають організацію її життєвого шляху виділялись: активність, творчість, рефлексія (С. Л. Рубінштейн); здатність людини стверджувати життя як суб'єкта життєдіяльності (О. М. Леонтєв, В. О. Татенко, Л. В. Сохань); історично-соціальна зумовленість індивідуального розвитку людини (Б. Г. Ананьєв); прагнення людини постійно виходити за власні межі, що виявляється в екстраполяції себе у майбутнє (Л. І. Анциферова); активність особистості, здатність бути суб'єктом власного життя (К. О. Абульханова-Славська); зумовленість психічного функціонування людини принципом задоволення-незадоволення, переважання несвідомої детермінації поведінки (З. Фройд); підпорядкованість життєдіяльності людини індивідуальній життєвій настанові (А. Адлер); розуміння людиною головного смислу власного життя, як умова правильного вибору життєвого шляху (К. Г. Юнг); вроджена орієнтація особистості на здійснення власних потенціалів, цінностей та смислів (Ш. Бюлер); свідомо позиція людини і здатність здійснювати вільний життєвий вибір (Е. Фромм) [1; 3; 12; 16; 18; 22; 27; 29].

Концептуальним підґрунтям вивчення проблеми життєвого шляху особистості з точки зору її духовно-ціннісної спрямованості у нашому дослідженні виступає суб'єктно-